

Rusko Carstvo od Krimskog rata do Prvog svjetskog rata (1853-1917.)

Zubović, Karlo

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:109670>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Karlo Zubović

Rusko Carstvo od Krimskog rata do Prvog svjetskog rata

(1853. – 1917.)

ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2022.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest

Karlo Zubović

Rusko Carstvo od Krimskog rata do Prvog svjetskog rata

(1853. – 1917.)

0009087170

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski sveučilišni studij Povijesti i Engleskog jezika i književnosti

Mentor: izv. prof. dr. sc. Dubravka Božić Bogović

Rijeka, kolovoz 2022.

SADRŽAJ

UVOD	1
1. KRIMSKI RAT (1853. – 1856.)	3
2. ALEKSANDAR II., ruski car (1855. – 1881.)	4
2. 1. REFORME ALEKSANDRA II.	5
2. 1. 1. Ukidanje kmetstva 1861. godine	6
2. 1. 2. Ostale reforme	9
2. 2. VANJSKA POLITIKA ALEKSANDRA II.	12
2. 3. UBOJSTVO ALEKSANDRA II.	14
3. ALEKSANDAR III., ruski car (1881. – 1894.)	15
3. 1. Unutrašnja politika Aleksandra III.	16
3. 2. Vanjska politika Aleksandra III.	19
4. NIKOLA II., POSLJEDNJI RUSKI CAR (1894. – 1917.)	20
4. 1. Unutrašnje prilike u Ruskome Carstvu	20
4. 2. Revolucija 1905. godine	22
4. 3. Rusija između revolucija (1906. – 1917.)	23
4. 4. Revolucije 1917. godine	24
ZAKLJUČAK	26
BIBLIOGRAFIJA	27

SAŽETAK

Tijekom Krimskoga rata (1853.-56.) u kojem su se sukobile Rusko i Osmansko Carstvo, dolazi do smjene vlasti na ruskom prijestolju – cara Nikolu I. nakon smrti 1855. godine nasljeđuje sin Aleksandar II., koji je u historiografiji ostao zapamćen po svojim radikalnim demokratskim reformama, među kojima se izdvaja ukidanje kmetstva 1861. godine. Za njegova vladanja Rusko Carstvo se teritorijalno proširilo te nastojalo osigurati politički utjecaj u jugoistočnoj Europi, posebice nakon rusko-turskog rata 1877. godine. Međutim, po Rusiju i Aleksandra II. nepovoljnim odlukama Berlinskoga kongresa 1878. godine, jača oporbena struja populističkih revolucionara koji uspijevaju izvršiti atentat na cara 1881. godine. Aleksandra II. nasljeđuje njegov sin, Aleksandar III., koji je vodio sasvim drugačiju unutrašnju politiku od svog oca koju je temeljio na tri različita koncepta: konzervativizmu, centralizmu i nacionalizmu, što se odrazilo na gospodarske i društvene prilike u zemlji. Nakon Aleksandrove smrti 1894., carem postaje njegov sin Nikola II., koji je nastavio s autokratskom vladavinom započetom za vladanjem njegova oca. Porazom u Rusko-japanskome ratu 1904./05. godine, dolazi do izbijanja Ruske revolucije 1905. godine kojom je ograničena carska moć. Nikola II. bio je posljednji ruski car nakon što je u revolucijama 1917. godine izgubio vlast u korist boljševičke vlade te je iste godine s ostatkom obitelji strijeljan čime je ugašena dinastija ruskih careva Romanov, te je uspostavljen socijalistički poredak u zemlji.

Ključne riječi: Rusko Carstvo, Krimski rat, Aleksandar II., ukidanje kmetstva, Aleksandar III., Nikola II., Februarska revolucija

UVOD

Rusko Carstvo, osnovano 1721. godine, bilo je jedno od najvećih i najutjecajnijih carstava u ljudskoj povijesti. U svojih gotovo dvjesto godina postojanja, do pada Carstva tijekom Februarske revolucije 1917., proširilo se diljem čitave istočne Europe, središnje Azije i Dalekog istoka. Kao takvo, Carstvo je bilo izrazito heterogeno: na zapadu je dominantno bilo slavensko stanovništvo (Rusi, Ukrajinci, Bjelorusi, Poljaci), Finci su imali status autonomne pokrajine, a dalje prema istoku prisutni su bili Gruzijci, Armenci, Azeri i turkijski narodi (Kazasi, Uzbeki, Kirgizi i ostali). Upravu nad tim ogromnim područjem gotovo tristo godina održavala je carska obitelj Romanov iz Zimskog dvorca u Sankt Peterburgu,¹ koja je zahvaljujući razvijenom represivnom državnom aparatu apsolutistički vladala.

Za vrijeme napoleonskih ratova početkom 19. stoljeća, Rusija je dostigla svoj vrhunac i osigurala status jedne od europskih velesila. Međutim, ono nije moglo parirati industrijskom razvitku zapadnoeuropskih zemalja sredinom 19. stoljeća, poput Velike Britanije i Francuske, što se pokazalo presudnim u porazu u Krimskome ratu 1856. godine. Rusiji su pod hitno bile potrebne korjenite reforme kako bi mogla održati status velesile. Ukidanje kmetstva 1861. godine sa sobom je povuklo niz ostalih reformi od školstva, sudstva, uprave i ostalih, a njima se rusko, većinski ruralno stanovništvo, koncem stoljeća preobrazilo u malograđansko, odnosno industrijsko društvo. Posljednjih šest desetljeća vladavine Romanovih su bila u najmanju ruku turbulentna. Ovim radom ću nastojati detaljnije prikazati kroz koje je to gospodarske i društvene promjene Rusko Carstvo prolazilo od Krimskog rata sve do njegove propasti na vrhuncu Prvog svjetskog rata, kada oslabljena ruska carska vlast nije mogla održati kontrolu nad tako velikim područjem. Februarskom revolucijom 1917. godine Rusko Carstvo je zauvijek ugašeno, a kako bih objasnio procese koji su doveli do toga koristit ću se nizom knjiga i članaka koji detaljno pojašnjavaju unutarnju i vanjsku politiku Carstva sve do njegove propasti, i događaja neposredno nakon revolucije.

U prvome dijelu rada osvrnut ću se na Krimski rat i odnos sukobljenih sila u njemu, te kako je isti pokazao sve slabosti i nedostatke Rusije za ostatkom Europe. Nakon toga ću obraditi razdoblje vladavine cara Aleksandra II. (1855. – 1881.), koji je u historiografiji ostao zapamćen kao *Car Osloboditelj*, zahvaljujući reformi iz 1861. kojim je ukinuo kmetstvo u zemlji, uz niz ostalih reformi. Njime se osiguravaju sve veće slobode i nižim klasama, čime se javljaju i prve socijalističke organizacije u Rusiji, koje su bile odgovorne za atentat na cara

¹ Početkom Prvog svjetskog rata 1914. godine grad mijenja ime u Petrograd.

Aleksandra II. 1881. godine. Njegov sin, Aleksandar III. preuzima funkciju cara nakon atentata, čime je započelo razdoblje kontra-reformi, o čemu ću govoriti u idućem dijelu rada.

Aleksandar III. vladao je Rusijom od 1881. do njegove smrti 1894. godine, a to razdoblje obilježeno je oštrom represijom, cenzurom, i strogom kontrolom, kako se ne bi ponovio slučaj atentata na cara. Unatoč oštrom represivnom aparatu, Aleksandar III. uspio je znatno modernizirati državu, ponajviše zahvaljujući dotoku inozemnog kapitala, čime je želio uzdignuti Rusiju na status europske, ali i azijske velesile. Njegov sin i nasljednik od 1894. bio je Nikola II., inače posljednji ruski car, o kojem će više riječi biti u zadnjem dijelu rada.

Nikola II. nastavio je vladati autokratski poput svog oca, što će postupno dovesti i do sloma monarhijskog sustava u Rusiji. U razdoblju njegove vladavine Rusija je prolazila kroz niz kriza: prva od njih je bio ulazak u rat s Japanom 1904., koji je dodatno oslabio ionako krhko rusko gospodarstvo; usporedno s trajanjem rata izbija i prva ruska revolucija početkom 1905. kojom je Nikola II. izgubio legitimitet apsolutističkog vladara jer je stvorena Duma, zakonodavno narodno predstavništvo koje je ograničavalo carske ovlasti. Međutim, razrješenjem iste već 1906. godine, car nastavlja autokratski vladati, a u zemlji nastavljaju jačati socijalistički pokreti vođeni marksističkim idejama koji su iskoristili krizno stanje 1917. godine, za vrijeme trajanja Prvog svjetskog rata, i srušili monarhiju. Prvi put u ruskoj povijesti osnovana je republika, a car Nikola II. je s ostatkom obitelji nakon revolucije bio pritvoren sve do srpnja 1918. godine kada su strijeljani čime je ugušena bilo kakva mogućnost ponovne uspostave monarhije.

1. KRIMSKI RAT (1853. – 1856.)

Još za vladavine carice Katarine II. Velike (1762. – 1796.), koja je širenjem ruskoga teritorija u istočnoj i jugoistočnoj Europi podigla Rusiju na status europske velesile, vanjska politika Rusije bila je usmjerena prema slabljenju utjecaja Osmanskog Carstva na Balkanu, odnosno osiguravanjem pravoslavnog stanovništva na tom području. Sredinom 19. stoljeća, francuski je predsjednik Napoleon III. težio međunarodnom utjecaju, a jedan od načina kojima je to pokušao ostvariti bio je u zaštiti katoličkih interesa u Palestini, koja je tad bila sastavni dio Osmanskog Carstva.² Tadašnji ruski car, Nikola I., u tome je vidio prijetnju prema pravoslavnom stanovništvu. Štoviše, svako uplitanje bilo koje druge sile u teritorij Osmanskog Carstva je za Rusiju bilo prijetnja njihovim interesima jer je vjerovala kako je Osmansko Carstvo dovoljno slabo da ga uništi i pripoji Rusiji. Nikola I. u svibnju 1853. šalje diplomata Aleksandra Sergejeviča Menšikova na pregovore s Osmanlijama u Konstantinopol o potpunom uvođenju ruskog protektorata nad pravoslavnim stanovništvom Osmanskog Carstva, no turski sultan Abdul Medžid I., ohrabren engleskom i francuskom politikom otpora ruskoj politici, odbija taj zahtjev.³ Kao odgovor na tursko odbijanje zahtjeva, Rusi su u srpnju 1853. godine okupirali podunavske kneževine Moldaviju i Vlašku, što je razljutilo Osmanlije koji su u listopadu 1853. objavili rat Rusiji, čime je službeno započeo Krimski rat.⁴ Velika Britanija i Francuska, strahujući od sve veće ruske prevlasti u jugoistočnoj Europi, ulaze u rat na strani Osmanlija u proljeće 1854. godine. Glavni razlozi zašto su ove dvije zapadne sile ušle u rat su bile moguće narušavanje britanske trgovine s kolonijama u Indiji i na Dalekom istoku te slabljenje francuskog utjecaja u Egiptu.⁵ Ubrzo su se u rat protiv Rusije uključile i njene dotadašnje saveznice, Austrija i Pruska, za koje je ruski prelazak preko Dunava predstavljao *casus belli*. Glavne bitke u ovom ratu vodile su oko ruske vojne luke Sevastopolj na poluotoku Krimu (otuda i naziv „Krimski rat“), koju je osvojila združan saveznička vojska velike Britanije, Francuske i Osmanskog Carstva u rujnu 1855. godine.⁶ U međuvremenu Nikola I. umire i u ožujku 1855. ga nasljeđuje sin Aleksandar II. (29. travnja 1818. – 13. ožujka 1881.), koji pod pritiskom financijskog sloma započinje mirovne pregovore početkom 1856. godine, a koji su zaključeni Pariškim mirovnim ugovorom krajem ožujka iste godine.⁷ Tim ugovorom je Rusiji, među ostalima, vraćen Sevastopolj, ali se istodobno morala odreći protektorata nad

² Peter Waldron, *The End of Imperial Russia* (New York: Palgrave Macmillan, 1997), 126.

³ Tim Chapman, *Imperial Russia, 1801-1905* (London: Routledge, 2001), 71.

⁴ Chapman, *Imperial Russia*, 72.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*, 73.

⁷ Waldron, *The End of Imperial Russia*, 127.

dunavskim kneževinama. Osim toga, Crno more bilo je demilitarizirano, što znači da ni Rusko ni Osmansko Carstvo nisu imali pravo ondje držati ratnu flotu.

Poraz u Krimskome ratu zadao je Rusima bolan udarac i naglasio potrebe za sveopćim gospodarskim i društvenim reformama. Rusija je do Krimskog rata bila ogromna, ali zaostala zemlja, cestovno i željeznički loše povezana, a vojska i mornarica, iako brojčano velika, nije se mogla oduprijeti onoj dobro uvježbanoj i moderniziranoj britansko-francuskoj. Čak je i Nikola I. na smrtnoj postelji svojem nasljedniku Aleksandru II. pomalo vojničkim žargonom izjavio kako mu „predaje Rusiju na zapovjedništvo“, nažalost ne u onom redu u kojem je želio.⁸ Krimski rat samo je razotkrio unutrašnju slabost Rusije, stoga ne čudi što je Aleksandar II. započeo s opsežnim promjenama u godinama nakon završetka rata.

2. ALEKSANDAR II., ruski car (1855. – 1881.)

Kao najstariji sin Nikole I., Aleksandar II. je spreman dočekao carske dužnosti jednom kad ih je naslijedio. Bio je članom Državnog vijeća još od 1841. godine dok je njegov otac bio na vlasti, a nedugo nakon postao je članom Odbora ministara. Osim toga, bio je zadužen za upravljanje državom za vrijeme službenih odsustava Nikole I. Od djetinjstva su ga na dvoru podučavali cijenjeni pjesnici i političari, od kojih se ističu Vasilij Andrejevič Žukovski i Mihail Mihajlovič Speranski.⁹ Štoviše, Aleksandar je govorio više europskih jezika; uz ruski, poznao je francuski, njemački, poljski i engleski jezik.¹⁰ Nadalje, za njegovu vojnu izobrazbu bio je zadužen general Merder, iz čijih se zapisa u privatnom dnevniku može iščitati kako Aleksandar „nikada nije pokazivao interes za vojnu obuku“ i kako je „često bio neodlučan kad su pred njega stavljeni određeni problemi.“¹¹ Zanimljivo je istaknuti da se u literaturi navodi podatak kako je Aleksandar odmalena bio senzibilan i u javnosti je često imao emotivne ispade u nekim dirljivim trenucima.¹² Upravo su te karakterne crte obilježile Aleksandra ne samo kao osobu, već i kao vladara. Njegova ljubaznost, toplina i obzirnost prema ljudskim potrebama otkrivali su svu njegovu slabost kao vladara, ali su odigrali i važnu ulogu u provođenju

⁸ Chapman, *Imperial Russia*, 77.

⁹ *Ibid.*, 79.

¹⁰ Werner Eugen Mosse, *Alexander II and the Modernization of Russia* (New York: Macmillan Publishing Co., Inc., 1958), 28.

¹¹ Mosse, *Alexander II*, 27.

¹² *Ibid.*, 28.

radikalnih demokratskih reformi, među kojima se izdvaja ukidanje kmetstva 1861. godine, o čemu će više riječi biti u nastavku rada.

2. 1. REFORME ALEKSANDRA II.

Kada je Aleksandar II. naslijedio prijestolje 1855. godine, Rusija je po europskim standardima bila siromašna i zaostala zemlja. Od 60 milijuna stanovnika u europskome dijelu Ruskog Carstva, njih čak 50 milijuna su bili seljaci.¹³ Od tog je broja otprilike 80% seljaka-kmetova živjelo na imanjima svega stotinu plemića. Isto tako, otprilike 80% plemića je pod svojom nadležnošću imalo i po stotinu seljaka-kmetova.¹⁴ Stoga se može zaključiti kako je samo uska, elitna skupina plemića pod svojom nadležnosti držala velik broj seljaka-kmetova. Nasuprot tome, broj radnika zaposlenih u industriji bio je nešto manji od pola milijuna.¹⁵ Tako su glavninu ruske vojske u Krimskome ratu činili neuvježbani i nespremni seljaci koji nisu dorasli moderniziranoj i tehnološki naprednoj francusko-britanskoj vojsci. Kada se tome u prilog doda loša prometna povezanost Rusije, pritom imajući na umu svu njenu veličinu i udaljenost Krima od središnjica u Moskvi i Sankt Peterburgu, ne čudi što je Rusija poražena u Krimskome ratu. Za Ruse je ishod rata bio velika sramota jer su poraženi na vlastitome tlu prvi put od vladavine Petra Velikog s početka 18. stoljeća.¹⁶ Vođen slikom Rusije kao europske velesile, Aleksandar II. je morao započeti s opsežnim reformama. Prva od njih je bila ukidanje kmetstva 1861. godine, a ona je sa sobom povukla i ostale: reformu lokalne uprave, pravosuđa, vojske, obrazovanja itd. Mnogi povjesničari ih skupno nazivaju „Velike reforme“ zbog toga što su bili prekretnica u ruskoj povijesti: od konzervativne i reakcionarne politike koju su vodili ruski autokrati do Aleksandra II., ove su reforme s vremenom potvrdile status Rusije kao europske velesile. Uz Aleksandra II., nositelji ovih reformi bili su napredni i obrazovani državnici, okupljeni oko zajedničke ideje o potrebi za transformacijom ruskog društva i gospodarstva tijekom 30-ih i 40-ih godina 19. stoljeća. Naravno, takvih osoba je ponajviše bilo unutar pojedinih ministarstava (državne imovine, unutarnjih poslova, pravosuđa i mornarice) i Glavnog državnog tajništva dok je još Nikola I. bio na vlasti.¹⁷ Ove su osobe, okupljene oko zajedničkih interesa, održavale svoje kontakte s ostalim državnim službenicima, znanstvenicima i piscima, a često bi se sastajali u otmjenim salonima, među kojima se isticao

¹³ *Ibid.*, 11.

¹⁴ Chapman, *Imperial Russia*, 82.

¹⁵ Mosse, *Alexander II*, 11.

¹⁶ Chapman, *Imperial Russia*, 80.

¹⁷ Larisa Zakharova, „The reign of Alexander II: a watershed?“, u *The Cambridge History of Russia. Imperial Russia 1689-1917*, ur. Dominic Lieven (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 597.

onaj velike vojvotkinje Elene Pavlovne (9. siječnja 1807. – 2. veljače 1873.) u Sankt Peterburgu, inače strine Aleksandra II.¹⁸ Nadalje, svoje su liberalne ideje međusobno dijelili i u prostorijama Carskog ruskog geografskog društva, kojeg je osnovao carev brat Konstantin Nikolajevič u kolovozu 1845. godine.¹⁹ Sva su ova djelovanja bila plodno tlo za stvaranje i provođenje „Velikih reformi“ 1860-ih godina, o čemu će više riječi biti u nastavku rada.

2. 1. 1. Ukidanje kmetstva 1861. godine

Dok je ostatak Europe ukinuo kmetstvo najkasnije tijekom razdoblja ranog novog vijeka, u Rusiji je ono opstalo još i u 19. stoljeću. Početkom stoljeća, točnije 1803. godine, donesen je Dekret o slobodnom obrađivaču zemljišta, kojim su njihovi vlasnici svojevoljno mogli razriješiti kmeta dužnosti.²⁰ Ovaj dekret ostao je samo mrtvo slovo na papiru jer je do 1825. godine oslobođeno svega 47 000 kmetova.²¹ Razlog tome leži u činjenici što plemići nisu bili obvezani osloboditi kmeta njegove dužnosti, što se može iščitati u konzervativnoj i reakcionarnoj politici kakvu je vodio car Aleksandar I. (23. prosinca 1777. – 1. prosinca 1825.). Za vrijeme vladavine njegova nasljednika Nikole I., donesen je Zakon o obvezivanju kmetova 1842., kojim su kmetovi i njihovi vlasnici sami sastavljali ugovore o međusobnim obvezama koje su najbolje odgovarale njihovim potrebama.²² U međuvremenu su djelovali i tajni odbori čija je osnovna zadaća bila da provjeravaju stanje kmetova diljem europskog dijela Ruskog Carstva. Budući car, Aleksandar II., bio je članom tih odbora i kao takav upoznao se s problemom koje je kmetstvo u Rusiji predstavljalo. Iz privatnih zapisa ruskog intelektualca Petra Kropotkina (9. prosinca 1842. – 8. veljače 1921.) se otkriva kako se seljacima trgovalo, kockalo i premještalo s jednog kraja zemlje u drugi.²³ Kao takvi, nisu imali pravo oženiti se bez dozvole vlasnika. Štoviše, seljak je morao, kad bi mu bilo naređeno, oženiti se za osobu koju je za njega izabrao vlasnik. O ovome zastarjelom vazalnom odnosu se još 30-ih godina 19. stoljeća pisalo kako je ono „pitanje svih pitanja“ te „najveće zlo i nesreća“ ruske države.²⁴ Time je ekonomska kriza koja je zahvatila Rusiju sredinom 19. stoljeća bila povezana s niskom produktivnosti seljaka. U praksi je to značilo da proizvodnja dobara nije pratila sve

¹⁸ Zakharova, „*The reign of Alexander II*,“ 598.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Larissa Zakharova, „Autocracy and the Reforms of 1861-1874 in Russia,“ u *Russia's Great Reforms, 1855-1881*, ur. John Bushnell, Ben Eklof, Larissa Zakharova (Bloomington: Indiana University Press, 1994), 23.

²¹ Chapman, *Imperial Russia*, 83.

²² *Ibid.*

²³ Mosse, *Alexander II*, 14.

²⁴ *Ibid.*, 41.

veći rast populacije čime se gospodarstvo nije moglo održati. Štoviše, svi drugi problemi koji su u to vrijeme opterećivali Rusiju bili su na neki način povezani s postojanjem vazalnog odnosa. Uz to je Krimski rat samo naglasio svu zaostalost te zemlje za Velikom Britanijom i Francuskom, ali i Njemačkom i Italijom, koje su sredinom 19. stoljeća započele sa svojim naglim industrijskim razvojem i modernizacijom.²⁵ Usporedbe radi, Francuska je 1860. brojala svega 37 milijuna seljaka, Austro-Ugarska 23 milijuna, dok je Velika Britanija imala samo 29 milijuna, što je znatno manje od ruskih 50 milijuna.²⁶ Logično je za zaključiti kako je car morao osloboditi kmetove njihove dužnosti kako bi se približio zapadnim standardima

Nedugo nakon sklapanja za po Rusiju sramotnog Pariškog mirovnog ugovora u proljeće 1856. godine, Aleksandar II. je pred okupljenim plemstvom u Moskvi izjavio sljedeće:

„Šire se glasine da želim objaviti oslobođenje seljaka. Ne želim vam potvrditi da se u potpunosti protivim tome. Živimo u takvim vremenima kad će se to kad-tad morati dogoditi. Mislím da se slažete sa mnom. Iz tog je razloga prikladnije da se ovaj posao obavi „odozgo“, kako ne bi krenuo „odozdo“.“²⁷

Ovaj nam kratki govor otkriva mnogo o povijesti samih reformi koje su započele pet godina kasnije: sam Aleksandar II. je bio njihov inicijator namećući svoju volju ostatku plemstva; uz to bio je svjestan mogućih opasnosti ako bi emancipacija seljaka krenula odozdo. Valja spomenuti kako je iste godine ruski državnik, Nikolaj Aleksejevič Miliutin upozorio kako bi *status quo* u vezi ruskih kmetova i daljnja odgoda reformi, dovela do pobune seljaka unutar petnaest godina.²⁸ Uz to, car je pratio opće trendove koji su zahvatili ostatak Europe sredinom 19. stoljeća. Tome u prilog govori i sve bolja suradnja između Aleksandra II. i francuskog cara Napoleona III. kako bi se povratio prestiž kojeg je Rusija izgubila porazom u Krimskome ratu. Štoviše, tadašnji papa Pio IX. (13. svibnja 1792. – 7. veljače 1878.) kori ruskog cara radi te suradnje, posebice oko ideje o mogućoj emancipaciji seljaka, što nije odgovaralo Katoličkoj Crkvi, iako ona nije imala značajnog utjecaja u Rusiji. Na to Aleksandar II. odgovara pismom iz 1859. godine:

„Što se tiče štetnih reformi koje me on [Napoleon III.], po Vašoj Svetosti, potaknuo da poduzmem, mogu odgovoriti sljedeće: odrasla sam osoba već duži niz godina, i premda ne

²⁵ Geoffrey Hosking, *Russia: People and Empire, 1552-1917* (Cambridge, MA, SAD: Harvard University Press, 2006), 316.

²⁶ Chapman, *Imperial Russia*, 82.

²⁷ Zakharova, „The reign of Alexander II,“ 596.

²⁸ *Ibid.*, 595.

pokazujem izuzetne intelektualne sposobnosti, vjerujem da posjedujem dovoljno zdravog razuma kako bih razaznao da tuđi poticaji odgovaraju mojim uvjerenjima. Kakve bih to štetne reforme dopustio u vlastitome carstvu? Ako Vaša Svetost misli na moju želju za ukidanjem kmetstva, može li vrhovni kršćanski poglavar tu reformu nazvati „štetnom“? ...“²⁹

Nastavno na djelovanje tajnih odbora između 1829. i 1848., Aleksandar II. ih ponovno pokreće početkom 1857. godine kako bi se ponovno ispitalo stanje ruskih seljaka.³⁰ Iako postojanje ovih odbora nije urodilo plodom za vladavine Nikole I., moguće je kako ih je novi ruski car pokrenuo kako bi postupno pripremio rusko plemstvo na skoro oslobađanje seljaka. Aleksandar II. se odlučuje za drastičan pomak svega godinu dana nakon kada tajne odbore proglašava javnima i dodjeljuje im naziv Središnji odbor.³¹ U međuvremenu je car izdao i Nazimovov proglas kojim daje upute plemstvu da oforme manje, lokalne grupe u kojima bi se raspravljalo o ideji oslobođenja seljaka. Pritom valja spomenuti kako je dolaskom novog cara na vlast 1855. godine ublažena strogo kontrolirana cenzura novina i velika nazočnost policije, čime se lakše moglo pročitati o novostima koje car i njegova vlada donose. Za to su od posebnog značaja bile novine *Zvono*, čiji je urednik bio Aleksandar Hercen, odbjegli ruski publicist koji je utočište pronašao u Londonu.³² Njegove su se novine krijumčarile diljem Ruskog Carstva i na taj su način do plemstva, ali i seljaštva, doprle informacije o carevim namjerama.

U veljači 1859., Aleksandar osniva Uredničku komisiju na čijem je čelu bio političar Jakov Rostovcev (9. siječnja 1804. – 18. veljače 1860.) sve do njegove smrti kada ga na toj poziciji nasljeđuje Viktor Panin (28. ožujka 1801. – 1. travnja 1874.).³³ Osnovna zadaća te Komisije bila je priprema plemstva na skorašnje oslobađanje kmetova, čime je ono postalo samo pitanje vremena. Prije njegove smrti, predsjednik Komisije Rostovcev je izjavio sljedeće: „Naša je dužnost da razriješimo sva pitanja koja se tiču seljaštva jer će statut o njihovu oslobađanju promijeniti čitav naš Zakonik.“³⁴ U neslužbenim kronikama Komisije zabilježeni su prijepisi sa svih 409 sastanaka koji su se održavali od njena stvaranja sve do prestanka djelovanja u listopadu 1860. godine.³⁵ Na njihovu posljednju sastanku, 23 su člana Komisije potpisali Memorandum kojeg su uputili Središnjem odboru, a u kojem kritički upozoravaju na

²⁹ Larissa Zakharova, „Autocracy and the Reforms of 1861-1874 in Russia,“ u *Russia's Great Reforms, 1855-1881*, ur. John Bushnell, Ben Eklof, Larissa Zakharova (Bloomington: Indiana University Press, 1994), 21.

³⁰ Chapman, *Imperial Russia*, 89.

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*, 90.

³⁴ Zakharova, „The reign of Alexander II“, 601.

³⁵ *Ibid.*, 600.

posljedice oslobađanja kmetstva. Unatoč tome, Rusija mora biti pripremljena za to, poučena iskustvima ostalih europskih država koje su prethodno donijele odluku o oslobađanju kmetova, nakon čega su izbile nepredvidive društvene krize.³⁶ Početkom 1861. godine, Državno vijeće je raspravljalo o toj odluci, no Aleksandrova izrazita odlučnost u oslobađanju kmetova nije mogla rezultirati drugačijim ishodom. Posljedično, Aleksandar II. je povijesnog 19. veljače 1861. godine potpisao Patent o oslobađanju kmetova, čime je zavrijedio nadimak Aleksandar Osloboditelj.

Uzevši u obzir da se o problemu kmetstva raspravljalo još početkom stoljeća, pohvalno je što je Aleksandar II. brzo pristupio rješavanju tog problema za kojeg mu je trebalo svega šest godina. Iako su oslobođeni kmetovi od tada imali pravo na vlastitu zemlju, morali su je otplatiti i to ne odmah nakon potpisivanja Patenta. Naime, još dvije godine nakon Aleksandrove povijesne odluke, kmetovi su imali status „privremeno obvezujućih seljaka“. Tijekom ovog razdoblja, oni su i dalje nastavljali obrađivati zemlju njihova nekadašnjeg vlasnika i u međuvremenu sklapati pravne dokumente kojima bi razgraničili zemljište i dogovorili se oko daljnjih obaveza. Posljedice potpisivanja Patenta nisu prošle bez incidenata: u proljeće 1861. zabilježeno je gotovo 650 pobuna seljaka u kojima su tražili veća prava i potpunu neovisnost od njihovih nekadašnjih gospodara.³⁷ S druge strane, ni plemstvo nije zdušno dočekalo odredbe Patenta, iako nisu izbile veće pobune. Ostavljeni bez određene vrste političke moći, plemići su tražili neku vrstu ustava kojim bi se mogla ograničiti careva autokratska vlast. Aleksandar II., iako liberal, nije bio spreman tako lako odreći se svoje apsolutne moći te je potaknuo sastavljanje novih reformi kojima bi zadovoljio sve strane.

2. 1. 2. Ostale reforme

Prva od „Velikih reformi“ koja je uslijedila nakon ukidanja kmetstva bila je ona lokalne i regionalne samouprave. Prije 1861. godine nije bilo potrebe za postojanjem kompleksnijih sustava lokalne samouprave jer seljaci nisu imali gotovo pa nikakva prava te su morali prihvatiti odluke svojih gospodara. Sva politička moć i donošenje bilo kakvih odluka bili su svojstveni isključivo plemstvu. Nakon što je seljacima priznata neovisnost i omogućena sloboda, Aleksandar II. morao je posegnuti za stvaranjem lokalnih vijeća koji bi njemu bila podložni i koja ne bi oslabila njegovu autokratsku vladavinu, a u kojima bi ponovno glavnu riječ vodili

³⁶ Zakharova, „The reign of Alexander II,“ 602.

³⁷ Chapman, *Imperial Russia*, 93.

plemići. Ta vijeća, stvorena 1864. godine, nazivala su se *zemstva* (od ruske riječi koja znači „zemlja“), imala su ograničen broj mjesta, a u njima su sjedili predstavnici svih kurija: 43% svih mjesta u *zemstvima* išla su u korist plemstva, 38% seljaštva, 12% su činili predstavnici gradske buržoazije, a 7% klera.³⁸ Budući da su *zemstva* bila podređena samome caru, predsjednik *zemstva* bio je plemić koji nije bio biran, već izabran od strane središnjih vlasti. Stvaranje tih vijeća bilo je bacanje prašine u oči seljacima koji su od tada donekle sudjelovali u političkom životu zajednice, iako s ograničenim ovlastima. *Zemstva* su uživala određena prava oporezivanja, koja su iskorištavali u svrhu poboljšavanja života zajednice. Poreznim novcem tako su se gradile škole, manje bolnice, ceste i u nekim slučajevima željeznice, iako uvijek uz dozvolu vlasti u Sankt Peterburgu.³⁹

Nastavno na ukidanje kmetstva i reformu lokalne samouprave, Aleksandar je bio prisiljen i reformirati sudstvo. Ruski sudovi, inače poznati po svojoj korumpiranosti, neefikasnosti i sporosti, morali su proći kroz reformu nakon što su seljaci postali pravni subjekt, neovisni od svojih prethodnih vlasnika. Po uzoru na pravosudne sustave Zapada, a ponajviše onaj francuski, u Rusiji je 1864. uveden sustav odvojenih građanskih i kaznenih sudova, u kojima je bilo zaposleno dobro plaćeno osoblje.⁴⁰ Iz tog razloga slučajevi potkupljivanja nisu bili učestali, već je sudstvo postalo objektivni i neovisni aparat koji nije mogao biti lako uklonjen ako nije odgovarao Vladi. Štoviše, po prvi puta su uvedena suđenja pred porotom u kaznenim predmetima, koja su bila javno objavljivana u novinama. Posljedično, pravosudno osoblje je u tome pronašlo zaštitu ako bi donijelo, po Vladu, nepoželjnu presudu. Reformom sudstva slabi autokratska moć vladara i rusko društvo nastavlja sa svojom naglom modernizacijom.

Uz već spomenute reforme, Aleksandar II. je zaslužan i za reformu obrazovanja koja je također uslijedila 1864. godine. Rusko obrazovanje se još od vladavine Aleksandra I. s početka 19. stoljeća temeljilo na krilatici „Pravoslavlje, Autokracija, Nacionalnost“, u kojem je vodeću ulogu imala Ruska pravoslavna Crkva.⁴¹ Za ministra obrazovanja postavljen je u srpnju 1861. godine nekadašnji admiral Ruske carske mornarice Jevfimij Putiatin (8. studenog 1803. – 16. kolovoza 1883.), koji je iduće godine maknut s te pozicije nakon izbijanja studentskih prosvjeda zbog provođenja politike kojom je nastojao ograničiti nezavisnost sveučilišta. Novi ministar,

³⁸ *Ibid.*, 99.

³⁹ Elise Kimerling Wirtschafter, „The groups between: *raznochintsy*, intelligentsia, professionals,“ u *The Cambridge History of Russia. Imperial Russia 1689-1917*, ur. Dominic Lieven (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 258.

⁴⁰ Waldron, *The End of Imperial Russia*, 9.

⁴¹ Chapman, *Imperial Russia*, 102.

Aleksandar Golovnin (25. ožujka 1821. – 3. studenog 1886.), inače liberal, oslabljuje utjecaj Crkve u obrazovanju i kontrolu nad njime prepušta *zemstvima*.⁴² Do 1915. godine je u Ruskome Carstvu djelovale 34 000 osnovnih škola pod kontrolom Crkve, što je znatno manji broj od 81 000 koliko su vodila lokalna vijeća.⁴³ U srednjoškolskome obrazovanju uvedena je jasna razlika između gimnazija, u kojima se naglasak stavljao na vjerski nauk, povijest, geografiju, matematiku i ruski jezik, i tehničkih škola koje su bile orijentirane na prirodoslovne predmete i crtanje. Pohvalno je spomenuti kako se broj studenata na ruskim sveučilištima znatno povećavao iz godine u godinu: dok je 1855. godine broj studenata bio otprilike 3 000, do kraja stoljeća ta se brojka popela na gotovo 100 000.⁴⁴ Sveučilišta su vodila samostalnu politiku, iako su često pratila kurikulum Ministarstva obrazovanja i završne ispite na kraju akademske godine koje je ono iznijelo.

Posljednja, i izuzetno bitna reforma zbog koje je kmetstvo i ukinuto, bila je ona vojske. I dok su glavninu vojske za vrijeme Krimskoga rata činili neuvježbani i nespremni seljaci, što je i jedan od razloga sramotnog poraza Rusije, oni su nakon ukidanja kmetstva bili obvezani na služenje vojnog roka u periodu do šest godina.⁴⁵ Po novom zakonu iz 1874. godine, kojeg je donio tadašnji ministar obrane, Dmitrij Miljutin (28. lipnja 1816. – 25. siječnja 1912.), svi tjelesno sposobni muškarci stariji od 21 godine morali su odslužiti vojni rok u trajanju od četiri godine ako imaju završeno osnovnoškolsko obrazovanje, odnosno dvije godine sa završenim srednjoškolskim obrazovanjem i svega šest mjeseci ako posjeduju diplomu nekog visokog učilišta.⁴⁶ To je značilo da su rusku vojsku činili plemići i pripadnici gradske buržoazije, a ne samo seljaci. Potaknuti pobjedom pruske vojske u Francusko-pruskome ratu 1871. godine, koju su činile sve društvene klase, neovisno o njihovom statusu, ruska je vlada vjerovala kako će taj primjer poslužiti kako bi se ojačala nacionalna svijest i povratio izgubljeni prestiž. Uspjeh ove reforme očitovao se ruskom pobjedom u Rusko-turskome ratu koji se vodio od travnja 1877. do ožujka 1878. godine, a o čemu će više riječi biti u nastavku rada.

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Ibid.*, 103.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Hosking, *Russia: People and Empire*, 195.

⁴⁶ *Ibid.*

2. 2. VANJSKA POLITIKA ALEKSANDRA II.

Već je spomenuto kako je nakon poraza u Krimskome ratu 1856. godine Rusija bila usmjerena prema unutrašnjoj politici i provođenju sveopćih radikalnih reformi. Time je bila relativno pasivna na vanjskopolitičkoj karti Europe, ali i oprezna kako ne bi ponovno ušla u kobni ratni sukob. Unatoč tome, Rusko Carstvo se teritorijalno znatno proširilo na područje Središnje Azije, predvođeno ambicioznim namjesnicima na udaljenim dijelovima Carstva koje je bilo željno slave i dobiti. Od iznimne je važnosti bilo sklapanje mira u Pekingu 1860. godine nakon završetka Drugog opijumskog rata kojim je Kina prepustila Rusiji sve teritorije sjeverno od rijeke Amur i područje pacifičke obale istočno od rijeke Usuri, nakon čega je sagrađen Vladivostok.⁴⁷ Usporedno s trajanjem Drugog opijumskog rata, Rusi su osvojili područje Kavkaza, za čijeg je namjesnika u Tiflisu⁴⁸ bio postavljen Aleksandar Barjatinskij (14. svibnja 1815. – 9. ožujka 1879.), nakon čega je nastavljeno kretanje prema istoku.⁴⁹ Osvajanjem Taškenta 1865. i Kokanda i Buhare 1868. godine, završen je ruski prodor u Turkestanu, čime se Rusija znatno približila britanskim kolonijama u Indiji i tako iziritirala mogući sukob.⁵⁰ Kako bi to spriječio i financijski se opskrbio, Aleksandar II. se još 1867. godine odlučuje za prodaju Aljaske Sjedinjenim Američkim Državama za svega 7 milijuna dolara, ne znajući da je time izgubio energetski bitno područje.⁵¹

Na europskome planu Rusija se izolirala jer si nije mogla priuštiti još jedan krvavi sukob s nekom od europskih sila. Tadašnji ministar vanjskih poslova, Aleksandr Gorčakov (15. srpnja 1798. – 11. ožujka 1883.), njegovao je dobre odnose jedino s francuskim carem Napoleonom III. iz razloga kako bi zajednički oslabili nekadašnju rusku saveznicu i francusku neprijateljsku državu - Austriju.⁵² Zajedničkim francusko-ruskim djelovanjem 1859. godine, stvorena je Rumunjska, sastavljena od nekadašnjih pokrajina Moldavije i Vlaške, a sve kako bi se na taj način potaknula i ujedinjenja ne-germanskih naroda Austrije. Nadalje, Rusi su u ožujku 1859. potpisali ugovor kojim su se obvezali na neutralnost u mogućem ratu Francuske i Austrije oko pitanja sjeverne Italije.⁵³ Drugim riječima, Rusija nije pomogla Austriji u ratu u

⁴⁷ Drugi opijumski rat (1856. – 1860.), naziv je za oružani sukob Velike Britanije i Francuske s kineskom dinastijom Qing, oko prava na uvoz opijuma u Kini. U ovome sukobu Rusija je diplomatski pomogla zapadnim silama čime je bila prikladno nagrađena teritorijalnim dobitcima.

⁴⁸ Tiflis, današnji Tbilisi, glavni grad Gruzije.

⁴⁹ Mosse, *Alexander II*, 121.

⁵⁰ Turkestan, povijesni naziv za područja Središnje Azije naseljena turkijskim narodima. Tu spadaju sjeverni Afganistan, Turkmenistan, Uzbekistan, zapadni Kirgistan, južni Kazahstan i zapadna Kina.

⁵¹ Chapman, *Imperial Russia*, 115.

⁵² *Ibid.*, 111.

⁵³ *Ibid.*

kojem ju je porazila ujedinjena francusko-sardinijska vojska. Izgubljeno područje Lombardije morala je ustupiti Kraljevini Sardiniji.

Francusko-ruska suradnja naglo je završila već 1863. godine zbog izbijanja poljskog ustanka u siječnju iste godine. Poljski ustanici tražili su veća prava i autonomiju unutar Ruskog Carstva, a na njihovu je stranu stao Napoleon III., kao predvodnik katoličkog Francuskog Drugog Carstva.⁵⁴ Rusi su nasilnim putem uspjeli ugasiti ovaj ustanak nakon čega se počela provoditi sve veća rusifikacija poljskih krajeva. S Francuskom, koja je istovremeno primala sve veći broj poljskih izbjeglica, prekinuti su nekoć prijateljski odnosi. U međuvremenu situaciju iskorištava pruski car Vilim I., koji nije pokazivao simpatije prema poljskim pobunjenicima, te šalje izaslanstvo u Sankt Peterburg kako bi Rusima sklopio vojnu suradnju. U idućim godinama Pruska postaje jedini ruski saveznik, a pruskom pobjedom u Francusko-pruskome ratu 1871., Rusija se poziva na pravo poništavanja crnomorskih klauzula kojima joj je bilo zabranjeno graditi i koristiti mornaricu u Crnome moru nakon poraza u Krimskome ratu.⁵⁵ Time se Rusija vraća na političku scenu Europe nakon višegodišnjeg izbivanja.

Sedamdesetih godina 19. stoljeća bude se nacionalni osjećaji i jačaju anti-turska raspoloženja balkanskih naroda Osmanskog Carstva. U Bosni i Hercegovini, rubnom dijelu Carstva, 1875. godine izbija ustanak zbog teških poreznih opterećenja koje je nametnula središnja vlast.⁵⁶ Ustanicima iste godine vojno pomaže susjedna Srbija, koja u tome vidi korist u smislu teritorijalnog proširenja. Sličan ustanak izbija iduće godine u Bugarskoj, koja se u svojoj borbi za neovisnost od Turske, nadala vojnoj pomoći saveznica Rusije i Srbije. To se i dogodilo u travnju 1877. godine kada je Rusija, u pogledu zaštite pravoslavnog stanovništva na Balkanu, objavila rat Osmanskom Carstvu. Nakon višemjesečnih borbi, Rusi prelaze bugarska visočja i u veljači 1878. stižu do San Stefana, nedaleko Konstantinopola, time prisilivši Turke na potpisivanje Sanstefanskog mirovnog ugovora početkom ožujka 1878.⁵⁷ Ugovorom je potvrđena neovisnost Srbije, Crne Gore i Rumunjske od Osmanskog Carstva, a stvorena je i Kneževina Bugarska, satelitska država Rusije, iako u vazalnom odnosu prema Osmanskom Carstvu. Time su Rusi stekli potpunu prednost nad područjem jugoistočne Europe, znatno oslabivši Turke, što je dovelo do revizije Sanstefanskog mira na Berlinskome kongresu u lipnju 1878. godine. Vodeća sila kongresa bila je Austro-Ugarska, nezadovoljna sve većim utjecajem

⁵⁴ David Schimmelpenninck van der Oye, „Russian foreign policy: 1815-1917,“ u *The Cambridge History of Russia. Imperial Russia 1689-1917*, ur. Dominic Lieven (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 564.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ Chapman, *Imperial Russia*, 113.

⁵⁷ Schimmelpenninck van der Oye, „Russian foreign policy”, 565.

Rusije na njenim pograničnim područjima. Na kongresu je dozvoljena austro-ugarska okupacija Bosne i Hercegovine, što nije odgovaralo Rusima. Iako je Srbiji, Crnoj Gori i Rumunjskoj priznata neovisnost, Kneževini Bugarskoj drastično su smanjena područja u korist Osmanskog Carstva, što je za Ruse bilo sramotno. Štoviše, knez Gorčakov je nakon kongresa navodno izjavio kako je Berlin bio „najmračnija stranica u [njegovu] životu“.⁵⁸ Berlinski kongres samo je ponizio Ruse i pokazao svu nemoć cara da se odupre zahtjevima Zapada. Novi problemi Rusiju su zahvatili već iduće godine, kada je stvorena radikalna teroristička organizacija *Narodnaia Volia (Volja naroda)*, koja je zagovarala nove političke reforme i ukidanje careve autokracije, o čemu će više riječi biti u nastavku rada.

2. 3. UBOJSTVO ALEKSANDRA II.

Liberalne reforme Aleksandra II., kojima je nastojao unaprijediti i modernizirati rusko društvo i gospodarstvo, bile su dvosjekli mač – svako novo povećanje slobode neizbježno je dovelo do gorućih zahtjeva za davanjem još većih sloboda. Krajem 60-ih i početkom 70-ih godina javljaju se radikalne skupine koje su činili uglavnom obrazovani studenti koji su tražili korjenite promjene u društvu u vidu ukidanja autokratskog vladanja ruskog cara i davanja moći narodu. Istovremeno Aleksandar, koji je inače bio emotivno krhkog stanja, o čemu je više riječi bilo na početku rada, počinje osjećati ogromno razočaranje nakon odgovora na niz reformi koje je proveo: Poljski ustanak 1863., iako uspješno ugušen, bio je neočekivan; u travnju 1865. umire carev najstariji sin Nikola Aleksandrovič; 1866. izvršen je prvi pokušaj atentata na cara.⁵⁹ Sam car nije bio svjestan nezasitnosti vlastitog naroda: pojmovi poput slobode i prava na obrazovanje, koji su do jučer bili nepoznanica za veliku većinu ruskog naroda, postali su temelj za izgradnju novog društva u kojem bi narod imao odlučujuću ulogu u vođenju države. Tijekom 70-ih godina izbio je niz pobuna diljem zemlje, a 1876. osnovana je i prva politička stranka u Rusiji koja je otvoreno zagovarala oblik socijalističke revolucije – *Zemlia i volia* („Zemlja i volja“).⁶⁰ Već u srpnju 1897., ova se politička stranka razdvojila u dvije grupe – i dok je Crna dioba željela na miran način omogućiti seljaštvu više sloboda i predaju zemlje, Narodna volja bila je ustrajna da se pitanje preuređenja može riješiti jedino nasilnim putem, i to ubojstvom cara.⁶¹ Štoviše, tri mjeseca prije spomenute podjele, na Aleksandra II. je izvršen neuspješan

⁵⁸ *Ibid.*, 566.

⁵⁹ Zakharova, „The reign of Alexander II“, 610.

⁶⁰ Chapman, *Imperial Russia*, 118.

⁶¹ *Ibid.*

pokušaj atentata, kada je Aleksandar Solovjev (18. kolovoza 1846. – 28. svibnja 1879.), jedan od revolucionara, izvadio revolver i više puta pucao prema caru koji je uspio pobjeći dok se šetao u blizini Zimskog dvorca.⁶² Znajući da pripadnici ove revolucionarne organizacije neće stati s pokušajima atentata, car u kolovozu 1880. za ministra unutarnjih poslova i ravnatelja posebne policije čija je glavna zadaća bila uhvatiti teroriste, postavlja Mihaila Loris-Melikova (21. listopada 1824. – 22. prosinca 1888.).⁶³ Međutim, za to je bilo prekasno jer je već u ožujku 1881. na Aleksandra II. bačena bomba nakon što se kočijom vozio po Sankt Peterburgu.⁶⁴ Pomalo je ironično što je Aleksandar II. ubijen nakon što je za rusko društvo učinio više nego većina careva prije njega. Njegovo ubojstvo dotad je bila najveći uspjeh socijalizma u Rusiji – političkog pravca koji će obilježiti povijest te zemlje u idućem stoljeću. Novi ruski car od 1881. postaje Aleksandar III., sin Aleksandra II.

3. ALEKSANDAR III., ruski car (1881. – 1894.)

Aleksandar III. (10. ožujka 1845. – 1. studenoga 1894.), sin Aleksandra II. koji je nakon smrti starijeg brata Nikole 1865. godine bio prvi u liniji za nasljeđivanje ruskog trona. U posljednjih 16 godina očeve mu vlasti, Aleksandar III. na sebe je preuzeo niz vojnih i državnih dužnosti, posebice za trajanja Rusko-turskog rata 1877. godine.⁶⁵ Za razliku od svog oca, Aleksandar III. bio je čvrstog karaktera: iskren, direktan, prizemljen, samim time i nedovoljno maštovit. Njegova autokratska vladavina nije išla previše u korist ruskog naroda, već mu je to bila svojevrsna razonoda, te nije bio u potpunosti svjestan svojih ovlasti. Tvrdoglav i nepronicljiv, suočio se s nizom problema prilikom preuzimanja vlasti. Za revolucionarna zbivanja u zemlji krivio je liberalne reforme svog pokojnog oca, time napravivši zaokret u vođenju ruske unutrašnje politike. Prva zadaća nakon preuzimanja vlasti bila mu je uhititi i ukloniti teroriste koji su ubili njegova oca, što je uskoro i učinio. Uveo je zakon kojim si je dao pravo uhititi i protjerati sve osobe osumnjičene za sudjelovanje u radikalnim terorističkim organizacijama. Time je vratio zemlju u razdoblje sve utjecajnije autokratske vladavine i strože policijske kontrole. Jednako kao i njegov otac, Aleksandar III. bio je usredotočen na probleme

⁶² *Ibid.*, 119.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ Hosking, *Russia: People and Empire*, 358.

⁶⁵ Hugh Seton-Watson, *Oxford History of Modern Europe. The Russian Empire 1801-1917* (Oxford: Oxford University Press, 1967), 460.

unutar države, dok na polju vanjskopolitičkih odnosa nije učinio mnogo, a o tome će više riječi biti u nastavku rada.

3. 1. Unutrašnja politika Aleksandra III.

Glavni politički savjetnik Aleksandra III. bio je Konstantin Pobedonostsev (30. studenoga 1827. – 23. ožujka 1907.), inače ogorčeni protivnik liberalnih ideja sa Zapada koji je izjavio kako je parlamentarizam „najveća laž [tadašnjeg] vremena“.⁶⁶ Njegovi savjeti upućeni caru strogo su favorizirali tri stupa na kojima bi se trebala temeljiti ruska država: konzervativizmu, pravoslavlju i uskogrudnom ruskom nacionalizmu. Pritom treba naglasiti kako je odmah po dolasku na vlast Aleksandar III. objavio manifest kojim svoje autokratsko vladanje ne dovodi u pitanje, čime je razbio ideju o stvaranju ustava.⁶⁷ Za to je bilo potrebno obaviti i čistku u vladi – liberalne ministre svoga oca zamijenio je s reakcionarnim konzervativcima, od kojih se ističu ministar unutarnjih poslova Dmitrij Tolstoj (13. ožujka 1823. – 7. svibnja 1889.), koji je postrožio sustav unutarnje kontrole, i ministar obrazovanja Ivan Deljanov (12. prosinca 1818. – 10. siječnja 1898.).⁶⁸ Na toj funkciji, Deljanov, zajedno s ostatkom vlade, donio je 1884. zakon kojim smanjuje stupanj autonomije ruskih sveučilišta, odnosno oslabljuje utjecaj fakultetskog vijeća profesora. Osim toga, rektore bi isključivo birao ministar obrazovanja, sam Deljanov, a dekane lokalne vlasti grada u kojem fakultet djeluje.⁶⁹ Tijekom 80-ih godina radilo se na uspostavi prethodno spomenutog sustava unutarnje kontrole na temelju deklaracije kojom se proglasilo izvanredno stanje u zemlji: time je policiji i lokalnoj vlasti omogućeno da pritvore osumnjičene počinitelje zločina bez ikakvog suđenja; zatraže pretres kuće bez naloga; razriješe dužnosti određene službenike i zabrane djelovanje nepovoljnih časopisa, između ostaloga.⁷⁰ Nakon Tolstojeve smrti, na funkciji ministra unutarnjih poslova nasljeđuje ga Ivan Durnovo (13. ožujka 1834. – 11. lipnja 1903.) koji 1890. restrukturira djelovanje *zemstva* na način da smanjuje broj predstavnika seljaštva u korist plemstva.⁷¹ Time se nastojalo spriječiti kolanje socijalističkih ideja koji su bili glavna prijetnja očuvanju monarhije, a koje su bile iznimno popularne među predstavnicima nižih klasa.

⁶⁶ Hugh Seton-Watson, *The Decline of the Imperial Russia* (New York: F. A. Praeger, 1965.), 131.

⁶⁷ Seton-Watson, *The Decline of Imperial Russia*, 132.

⁶⁸ Chapman, *Imperial Russia*, 124-5.

⁶⁹ Seton-Watson, *The Decline of Imperial Russia*, 135.

⁷⁰ Hosking, *Russia: People and Empire*, 358.

⁷¹ Seton-Watson, *The Decline of Imperial Russia*, 136.

Bitan čimbenik održavanju mira, odnosno očuvanju autokratske vladavine, bila je nasilna rusifikacija svog ne-ruskog stanovništva u Carstvu. Aleksandar III. nije želio da ponovno bukne ustanak sličan onom u Poljskoj 1863. godine koji je bitno uzdrmao dotad stabilnu vladavinu njegova oca. Osim toga, većina ne-ruskog stanovništva živjela je na periferiji Carstva i zato su bili podložni utjecajima i mogućim napadima stranih država. Iz tog je razloga bilo bitno ojačati, odnosno stvoriti „ruski duh“ kako bi se uspješnije obranile granice Carstva. Rusifikacija je bila najprisutnija na rubnim dijelovima Carstva, točnije u Poljskoj, Finskoj, Gruziji, Armeniji i Azerbajdžanu.⁷² Nadalje, popisom stanovništva iz 1897. godine utvrđeno je kako Rusi sačinjavaju manje od polovice stanovništva u Carstvu!⁷³ Ruska pravoslavna Crkva, koja je imala bitnu ulogu u oblikovanju ruskog društva krajem 19. stoljeća, započela je s vjerskim preobraćenjem katoličkog i protestantskog stanovništva, koji su bili najprisutniji u Poljskoj i Litvi, odnosno Estoniji i Latviji. Što se tiče Ukrajinaca i njihovog nacionalnog pitanja, koje se počelo javljati tijekom 40-ih godina, usporedno s ostalim revolucijama diljem Europe, ono je bilo potisnuto. Štoviše, knjige na ukrajinskom jeziku bile su zabranjene, a središnje vlasti u Sankt Peterburgu nisu ni priznavale postojanje tog jezika. S intelektualcima poput Mihajla Gruševskog (29. rujna 1866. – 24. studenoga 1934.), koji su pisali o ukrajinskoj povijesti i kulturi, strogo se postupalo, a u većini su slučajeva bili protjerani iz zemlje.⁷⁴

Vladavina Aleksandra III. ostala je zapamćena i po nasilnom progonu Židova. Prema već spomenutom popisu stanovništva iz 1897., u Ruskome Carstvu živjelo je otprilike 5,2 milijuna Židova, čime su činili petu najveću manjinu, odnosno najveću ne-slavensku manjinu u zemlji.⁷⁵ Najviše su bili koncentrirani u zapadnim dijelovima Carstva, odnosno Poljskoj, Litvi, Bjelorusiji i Ukrajini, gdje su bili okupljeni oko gradskih središta. Generalno, Židove se krivilo za Isusovu smrt i bogatstvo koje su stekli svojim poslovanjem, a u Rusiji ih se držalo odgovornima za Poljski ustanak 1863. i ubojstvo cara 1881. godine. Prvi fizički napadi na Židove, ali i poneka ubojstva, započela su već godinu dana nakon početka vladanja Aleksandra III. Pritom je država „prala ruke“ od tih događaja time što je svu krivicu prebacila na kriminalne organizacije s kojima je zapravo tijesno surađivala, a koje je iz središnjeg dijela Carstva slala u one dijelove gdje je bio najveći broj Židova, a to su bili područja Varšave, Odese i Kijeva.⁷⁶ Nadalje, uslijedio je niz zabrana za Židove: onemogućeno im je posjedovanje zemlje

⁷² Chapman, *Imperial Russia*, 126.

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ *Ibid.*, 127.

⁷⁵ Benjamin Nathans, „The Jews,“ u *The Cambridge History of Russia. Imperial Russia 1689-1917*, ur. Dominic Lieven (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 191.

⁷⁶ Chapman, *Imperial Russia*, 128.

i nekretnina u dijelovima Carstva osim onih u kojima su tradicionalno obitavali, takozvanoj *Čerti osedlosti*,⁷⁷ nisu mogli poslovati tijekom trajanja kršćanskih blagdana, a broj židovskih studenata na sveučilištima nije mogao prelaziti 10% ukupnog broja studenata, čime su bili znatno zakinuti.⁷⁸ Ovako rigorozne mjere nastavio je i Aleksandrov sin i nasljednik, car Nikola II., zbog čega je do početka Prvog svjetskog rata čak 2 milijuna Židova emigriralo u Sjedinjene Američke Države i Palestinu.⁷⁹

Unatoč strogim kontra-reformama, vladavina Aleksandra III. može se opisati stabilnom. Iako je poljoprivredna proizvodnja stagnirala, Rusija je doživjela snažan industrijski porast zahvaljujući velikim porezima na proizvode za svakodnevnu upotrebu, poput pamuka, čaja, šećera, željeza, duhana i ostalog.⁸⁰ Ruski car je industrijski razvijao svoju zemlju kako bi održao njen status konkurentne europske sile. Tekstilna industrija osobito je bila razvijena u Moskvi i Lodzu, dok su se u Ukrajini i na Kavkazu razvijale industrije ugljena i naftna industrija.⁸¹ Usko povezano s razvojem industrije, bilo je i širenje željezničke mreže diljem zemlje. Kako je europski dio Ruskog Carstva bio relativno dobro povezan željezničkom mrežom, sredinom osamdesetih godina javila se potreba za proširenjem iste prema Dalekom istoku. Bilo je nužno razviti trgovinu između europskog dijela Carstva sa Sibirom, ali i jačanje industrije metalurgije i rudarstva na Uralu. Već 1891. godine započinje izgradnja Transsibirske željeznice, do danas najduže željezničke pruge na svijetu, koja povezuje Moskvu s Vladivostokom, pomorskom lukom na Tihom oceanu. Izgradnja željeznice dovršena je 1914. godine, a dotad je čak 5 milijuna Rusa, Bjelorusa i Ukrajinaca emigriralo u Sibir kao posljedica sve veće industrijalizacije tog područja.⁸²

Zaključno, unutrašnja politika Aleksandra III. bila je usko povezana s krilaticom *Rusija Rusima!*, koja najbolje opisuje iskorištavanje svih ruskih potencijala, pa tako i onih iz udaljenog Sibira.⁸³ Njegova vlada uvidjela je kako je bitno održavati mir na domaćem teritoriju

⁷⁷ *Čerta osedlosti* ili „Crta naseljenja“, naziv je za teritorije zapadnog dijela Ruskog Carstva (Poljska, Litva, Bjelorusija, Ukrajina) u kojima su Židovi mogli isključivo živjeti te im nije bilo dopušteno obitavati izvan granica tog područja.

⁷⁸ Chapman, *Imperial Russia*, 128.

⁷⁹ *Ibid.*, 129.

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ *Ibid.*, 132.

⁸² Edward G. Bellinger i Nikolaj I. Dronin, *Climate dependence and food problems in Russia, 1900-1990: the interaction of climate and agricultural policy and their effect on food problems* (Budimpešta: Central European University Press, 2005), 38.

⁸³ Steven G. Marks, *Road to Power: The Trans-Siberian Railroad and the Colonization of Asian Russia, 1850-1917* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1991), 10.

kako bi se mogla voditi bilo kakva aktivna vanjska politika, o čemu će više riječi biti u nastavku rada.

3. 2. Vanjska politika Aleksandra III.

Po dolasku na vlast 1881. godine, Aleksandar III. je shvatio nužnost očuvanja mira kako bi stabilizirao unutarnje stanje u svojoj zemlji. Štoviše, u svojoj vladavini dugoj trinaest godina, nije poveo nijedan rat što je bilo izuzetno s obzirom na to da je ruska vanjska politika bila uglavnom fokusirana na osjetljivo područje Balkana. Njemački kancelar Otto von Bismarck (1. travnja 1815. – 30. srpnja 1898.) je već 1881. posredovao u stvaranju Lige triju careva (Njemačke, Austro-Ugarske, Rusije) kojim su se te zemlje obvezale na neutralnost u slučaju da jedna od njih povede rat.⁸⁴ Liga je prestala postojati već 1887. kada je potpisan Ugovor o reosiguranju između Rusije i Njemačke kojim su se dvije zemlje obvezale na neutralnost osim u slučaju mogućeg ruskog napada na njemačku saveznicu Austro-Ugarsku.⁸⁵ Potpisivanje tog ugovora predstavljalo je raskid prijateljskih odnosa između dviju zemalja, nakon čega je Rusija pronašla saveznicu u Francuskoj s kojom je sklopljen vojni savez u prosincu 1893.⁸⁶ U strahu od njemačke vojne snage i agresivnosti, Rusija i Francuska obvezuju se na međusobnu vojnu pomoć, čime je stvorena preteča buduće Antante, pobjedničkog saveza u Prvome svjetskom ratu.

Ministar vanjskih poslova za vrijeme čitave vladavine Aleksandra III. bio je vješti diplomat Nikolaj Girs (21. svibnja 1820. – 26. siječnja 1895.). Osim što je Girs bio zaslužan za stvaranje vojnog saveza s Francuskom, izbjegavao je i mogući sukob s Velikom Britanijom. Naime, već 1885. godine, politikom širenja prema istoku, ruski su vojnici stigli do Panjdeha blizu afganistanske granice, koji je tad bio pod britanskom upravom.⁸⁷ Do vojnog sukoba ipak nije došlo, a Aleksandar III. je za sve svoje mirovne poduhvate zavrijedio nadimak *Car mirotvorac*.⁸⁸ Osobito je zanimljiv podatak kako je Aleksandar III. ostao zapamćen kao jedini car iz dinastije Romanov čija je vladavina ostala neokaljana ratovima. To se ubrzo promijenilo kad ga je 1894. nakon iznenadne prirodne smrti naslijedio sin Nikola II., inače posljednji ruski car, o čijoj će vladavini biti riječi u nastavku rada.

⁸⁴ Chapman, *Imperial Russia*, 133.

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ Schimmelpenninck van der Oye, „Russian foreign policy”, 566.

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Ibid.*, 567.

4. NIKOLA II., POSLJEDNJI RUSKI CAR (1894. – 1917.)

Nikola II. (18. svibnja 1868. – 17. srpnja 1918.), bio je posljednji ruski car prije zbacivanja monarhijskog uređenja i uvođenja socijalističkog poretka u zemlji 1917. godine. Okrunjen je carem u svibnju 1896. godine, gotovo dvije godine nakon smrti oca mu Aleksandra III.⁸⁹ Karakternu crtu senzibiliteta Nikola je naslijedio od djeda Aleksandra II., a iz njegove biografije doznajemo kako nije bio posvećen poslovnim obvezama, već je preferirao privatnost u krugu obitelji.⁹⁰ Njegova supruga, njemačka princeza Aleksandra Fjodorovna (rođena Alix od Hessena i Rajne, 6. lipnja 1872. – 17. srpnja 1918.), posjedovala je snažan karakter kojeg Nikola nije imao; time je on pao pod njen utjecaj i mnogi povjesničari ističu kako je upravo ona bila prava vladarica Rusije u posljednjim godinama postojanja Carstva.⁹¹

Smrću Aleksandra III. mnogi su se liberali ponadali kako će Nikola II. drastično promijeniti konzervativni politički kurs. Međutim, Nikola je nastavio provoditi politiku svog oca; tvrdoglavo je vjerovao u superiornost autokratske vladavine i utjecaja Ruske pravoslavne Crkve nad ostatkom društva. Zbog oštre represije, ali i neuspjeha u pogledu vanjske politike, izbijaju radikalni prosvjedi, odnosno revolucije 1905. i 1917. godine, koji su doveli do propasti Ruskog Carstva, jednog od najvećih carstava uopće u povijesti.

4. 1. Unutrašnje prilike u Ruskome Carstvu

Nakon smrti Aleksandra III. 1894. godine, glavnim savjetnikom i dalje je ostao Pobedonostsev, koji zahvaljujući popustljivoj i neodlučnoj ličnosti Nikole II., jača svoj položaj. Nikola II. je u biti samo nastavio voditi politiku svog oca: progoni Židova su se dodatno postrožili jer se nisu uklapali u sliku jedinstvenog ruskog pravoslavlja; o stvaranju ustava koji bi ograničio carska prava se nije dalo raspravljati, a cenzura i policijska kontrola su dodatno postroženi. Najveće posljedice prisilne rusifikacije za vrijeme vladavine Nikole II. osjetili su Finci: 1898. za generalnog guvernera Finske je postavljen Nikolaj Bobrikov (27. siječnja 1839. – 17. lipnja 1904.), koji predlaže program kojim bi se Finska u potpunosti integrirala u teritorij Carstva, time izgubivši svoj dotad autonomni status.⁹² U svim državnim uredima u Finskoj

⁸⁹ J. L. H. Keep, „Nicholas II.“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Nicholas-II-tsar-of-Russia>.

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ Waldron, *The End of Imperial Russia*, 152.

⁹² Hosking, *Russia: People and Empire*, 380.

prisilno je uveden ruski jezik, a 1899. Nikola II. izdaje manifest kojim je finsko zakonodavstvo podvrgnuo onom ruskom.⁹³ U godinama koje su uslijedile u Finskoj su izbili nemiri protiv nasilne rusifikacije i gubljenja autonomnog položaja: generalni guverner Bobrikov je čak i ubijen u atentatu u srpnju 1904. godine.⁹⁴ S druge strane, progoni Židova postali su još nasilniji. Iz privatnog dnevnika Nikole II. doznajemo kako su svi državni neprijatelji po njemu bili Židovi, stoga ih je trebalo ukloniti.⁹⁵ U travnju 1903. u Kišinjevu, i ponovno u listopadu 1905., ovog puta u Odesi, dolazi do nasilnih napada na Židove koji su ostavili pedesetak, odnosno stotinjak mrtvih.⁹⁶

Usporedno s jačanjem autokratskog i represivnog državnog aparata, recipročno se povećava i broj socijalističkih revolucionara koji su stupili u kontakt s marksističkim idejama sa Zapada. Jedan od najistaknutijih bio je Georgij Valentinovič Plehanov (11. prosinca 1856. – 30. svibnja 1918.), „otac ruskog marksizma“, smatrao je kako bi prenapla socijalistička revolucija, u kojoj bi se srušio monarhijski oblik vladavine, dovela do uspostave još goreg oblika diktature.⁹⁷ Umjesto toga, trebalo je postupno razvijati uvjete koji bi doveli do stvaranja neovisnih političkih institucija, odnosno radničke socijalističke partije. U Minsku je 1898. i službeno osnovana Ruska socijaldemokratska radnička partija (RSDRP), načelno vođena idejom rušenja kapitalizma i monarhijskog uređenja države, a koja je oko sebe okupljala isključivo pripadnike proletarijata.⁹⁸ Svega pet godina kasnije, na Drugom kongresu RSDRP-a, koji je iz sigurnosnih razloga održan u Bruxellesu i Londonu, došlo je do raskola Partije na dvije frakcije: boljševike, predvođene Vladimirom Iljičom Lenjinom (22. travnja 1870. – 21. siječnja 1924.), koji su zastupali elitističku ideju o uspostavi demokratskog centralizma, za što je potrebna ideološki jedinstvena partija; i menjševike, kojih je zastupao Julij Osipovič Martov (24. studenog 1873. – 4. travnja 1923.), koji su se protivili načelima centralizma i zagovarali masovnost partije i veću uključivost svih članova. Socijaldemokratima je bila suprotstavljena Socijalistička revolucionarna partija, osnovana 1901. godine, inače radikalna populistička stranka čiji se program uglavnom svodio na provedbu agrarne reforme. Samim time, oko sebe je uglavnom okupljala pripadnike seljaštva koji su vjerovali kako Rusija može postati agrarna

⁹³ Chapman, *Imperial Russia*, 139.

⁹⁴ Hosking, *Russia: People and Empire*, 381.

⁹⁵ Kent de Price, *The Diary of Nicholas II, 1917-1918: An Annotated Translation* (Missoula: University of Montana, 1966), 27.

⁹⁶ Chapman, *Imperial Russia*, 137.

⁹⁷ Gary M. Hamburg, „Russian political thought 1700-1917,“ u *The Cambridge History of Russia. Imperial Russia 1689-1917*, ur. Dominic Lieven (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 141.

⁹⁸ Reginald E. Zelkin, „Russian workers and revolution,“ u *The Cambridge History of Russia. Imperial Russia 1689-1917*, ur. Dominic Lieven (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 628.

socijalistička zemlja.⁹⁹ Već 1902. članovi Partije usmrtili su ministra unutarnjih poslova Dmitrija Sipjagina (20. ožujka 1853. – 15. travnja 1902.), a dvije godine kasnije i njegova nasljednika Vjačeslava von Plavea (20. travnja 1846. – 28. srpnja 1904.).

Stanje u zemlji dodatno je zakompliciralo i izbijanje Rusko-japanskog rata u veljači 1904. godine, nakon što se Rusija ekspanzionistički proširila na područje Dalekog istoka, odnosno Mandžurije, koja je bila u interesnoj sferi Japana. Kako se rat vodio uglavnom na Pacifiku, daleko od središta Ruskog Carstva, vlada je bila uvjerena kako on neće utjecati na unutrašnje stanje u zemlji, no to se pokazalo pogrešnim. Rusi su tijekom 1904. nizali samo poraze od modernizirane i dobro opremljene japanske vojske, a u svibnju 1905. Japanci su zadali katastrofalni udarac ruskoj mornarici kod japanskog otoka Tsushime.¹⁰⁰ Poraz u Rusko-japanskome ratu samo je istaknuo svu slabost autokratskog režima. Revolucija je već bila na pomolu.

4. 2. Revolucija 1905. godine

Sramotni poraz ruske carske vojske i mornarice u ratu s Japanom 1905. akumulirao je niz masovnih prosvjeda usmjerenih prema carevu autokratskom režimu. Na ulicama Sankt Peterburga se u nedjelju, 9. siječnja 1905. godine, okupilo oko 140 000 radnika i prosvjednika koji su marširali prema carskome dvoru u Zimskome dvorcu tražeći promjene u zemlji i poboljšanje uvjeta života.¹⁰¹ Međutim, demonstrante se nije ni poslušalo već je carska vojska pucala na njih, usmrтивši na tisuće osoba. Taj događaj je u ruskoj povijesti ostao zapamćen kao „Krvava nedjelja“, nakon čega su uslijedili masovni štrajkovi i prosvjedi diljem Carstva.¹⁰² Tako su radnici tekstilne industrije u poljskome Lodzu klicali „*Dolje autokracija! Dolje rat!*“,¹⁰³ a krvavi prosvjedi ponovili su se i u Rigi.¹⁰⁴

Pogrešno je vjerovati kako su samo pripadnici nižih klasa prosvjedovali protiv carskog režima. Njima su se priključili i liberali koji su tražili osnivanje Ustavotvorne skupštine, pravo na slobodu i vjersko opredjeljenje te ukidanje cenzure. Kako se glavnina ruske vojske nalazila na Dalekom istoku, prosvjednici su iskoristili situaciju time što su sve više

⁹⁹ Waldron, *The End of Imperial Russia*, 25.

¹⁰⁰ *Ibid.*, 29.

¹⁰¹ Chapman, *Imperial Russia*, 139.

¹⁰² Waldron, *The End of Imperial Russia*. 30.

¹⁰³ Hosking, *Russia: People and Empire*, 378.

¹⁰⁴ *Ibid.*, 384.

zahtijevali sveobuhvatne reforme. Zahtjevi su postupno paralizirali Nikolu II. koji u listopadu iste godine donosi Listopadski manifest, kojim se odobrava ustroj Dume kao zakonodavnog narodnog predstavništva, osnivanje političkih stranaka, sloboda tiska te ostvarivanje osnovnih građanskih prava.¹⁰⁵ Donošenjem Listopadskog manifesta ograničila se carska moć, no već u travnju 1906., povratkom ruske vojske s Dalekog istoka, Nikola II. vrši pritisak na Dumu koja donosi ustav kojim car može samostalno donositi odluke u izvanrednim situacijama. Time Listopadski manifest gubi na važnosti te car i dalje nastavlja sa svojom autokratskom vladavinom. Revolucija 1905. godine potaknula je daljnji razvoj društvene krize diljem Carstva; osnivanjem vojnih sudova nakon revolucije na tisuće prosvjednika osuđeno je na smrt. Unatoč tome, revolucija je drastično promijenila kontekst ruske političke povijesti te se nazirao kraj represivnog carskog režima, koji će kulminirati novim revolucijama 1917. godine.

4. 3. Rusija između revolucija (1906. – 1917.)

Nakon smirivanja revolucije 1906. i ograničavanja ovlasti Dume, car ponovno autoritarno vlada. U međuvremenu, Grigorij Rasputin (10. siječnja 1869. – 30. prosinca 1916.), svećenik, prorok i mistik, postaje miljenik i osoba od posebnog povjerenja carice Aleksandre, koja je vjerovala kako Rasputin svojim tobožnjim nadnaravnim moćima može izliječiti njezina sina i prijestolonasljednika, princa Alekseja, koji je bolovao od hemofilije. I sam car pada pod utjecaj mističnog Rasputina, koji je svojim odlukama znatno utjecao na vođenje Carstva: „On [Rasputin] je samo pravi, religiozni, obični Rus. Kad sam u nevolji ili sumnjam u nešto, volim se posavjetovati s njime, nakon čega mi bude puno lakše.“¹⁰⁶ Rasputin je tako imao veliki utjecaj na državnu politiku te bi njegovim odlukama neki od ministra bili smijenjeni s tih pozicija. Primjerice, carica Aleksandra je 1916. godine uputila sljedeću poruku svom suprugu: „Grigorij te usrdno moli da imenuješ Protopopova ministrom unutarnjih poslova. Znaš ga i sam i stekao si dobar dojam o njemu: nije ljevičar i kao takav bi se uklopio u Dumu.“¹⁰⁷ Ujesen iste godine, mentalno nestabilni Protopopov postaje ministar unutarnjih poslova.

Unatoč tome, Rusija prolazi kroz razdoblje ekonomskog razvitka, na što je, među ostalima, utjecao i zakon iz 1906. kojim se omogućilo osnivanje privatnih seoskih poduzeća, ali i sve veća kolonizacija rudama bogatog Sibira.¹⁰⁸ Situacija se mijenja 1914.

¹⁰⁵ Chapman, *Imperial Russia*, 139.

¹⁰⁶ Hosking, *Russia: People and Empire*, 439.

¹⁰⁷ Waldron, *The End of Imperial Russia*, 152.

¹⁰⁸ Seton-Watson, *The Russian Empire*, 649.

ulaskom Rusije u rat na strani Antante: vojni sukobi s Njemačkom na području Istočne Pruske oslabili su ionako nepripremljenu rusku vojsku i oštetili rusko gospodarstvo. Očekivano trajanje rata bilo je svega nekoliko mjeseci, no kako se isti znatno produžio, potrebno je bilo mobilizirati sve veći broj muškaraca, čime su polja i tvornice ostajali praznima. Loša ekonomska situacija mogla je samo poduprijeti ruske poraze u ratu, što se i dogodilo u ljeto 1915. godine kada Rusija gubi područje Galicije, Poljske, Litve i dijela Bjelorusije od strane Nijemaca i Austrijanaca, kojeg je zauzela godinu ranije.¹⁰⁹ Ovi porazi ponukali su Nikolu II. da napusti prijestolnicu i osobno preuzme kontrolu nad vojskom. Time je carici Aleksandri, odnosno njenom štićeniku Rasputinu, prepustio gotovo svu kontrolu nad upravljanjem dvora. Time je učinio kardinalnu pogrešku jer je za sve poraze bio osobno optuživan Izbijanje cara s dvora i postavljanje nesposobnih ministara dovodi do nepovjerenja naroda u vlast. Caricu Aleksandru, koja je inače njemačkog porijekla, optuživalo se da radi u korist Njemačke, glavnog ruskog neprijatelja u ratu. Članovi Dume su na miljenika dvora, Rasputina, izvršili atentat krajem 1916. godine.¹¹⁰ Krizno stanje na dvoru odrazilo se i na krhko rusko gospodarstvo koje je uvelike ovisilo o dotoku inozemnog kapitala, koje je bilo zaustavljeno izbijanjem rata. Osiromašeno i gladno rusko radništvo i seljaštvo počelo je izlaziti na ulice, a nizanje poraza u ratu rezultiralo je sve izraženijim nezadovoljstvom vojnika. Rusija je bila na koljenima, a nove revolucije samo što nisu izbile.

4. 4. Revolucije 1917. godine

Hladna i oštra zima pogodila je Rusiju početkom 1917. godine, čime je usporen prijevoz osnovnih namirnica, poput brašna, do većine ruskih gradova. Osim toga, nestašica goriva dovela je do zatvaranja pojedinih tvornica. Žene, koje su činile većinu preostale radne snage, izlaze na ulice povodom obilježavanja Međunarodnog dana žena, zahtijevajući bolje uvjete rada, ali i kraj rata te prestanak vladanja dinastije Romanovih. Idućih dana izbile su masovne demonstracije i štrajkovi: na ulice Petrograda izašlo je otprilike 200 000 radnika.¹¹¹ Car Nikola II., koji je izbivao iz prijestolnice, zadaje nalog zapovjedniku petrogradskog garnizona Sergeju Kabalovu (21. travnja 1858. – 1924.) o uporabi oružane sile u sprječavanju demonstracija. Međutim, demonstrantima se pridružuju i pripadnici vojske, čime revolucija nije

¹⁰⁹ Waldron, *The End of Imperial Russia*, 141.

¹¹⁰ Eric Lohr, „War and Revolution, 1914-1917“ u *The Cambridge History of Russia. Imperial Russia 1689-1917*, ur. Dominic Lieven (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 668.

¹¹¹ Lohr, „War and Revolution,“ 656.

mogla biti ugušena kao 1905. godine. Istovremeno, članovi Petrogradskog sovjeta,¹¹² kojeg su uglavnom činili menjševici, počinju se pripremati za eventualno preuzimanje vlasti. Krajem veljače (početkom ožujka po gregorijanskom kalendaru), ruska Duma organizira Privremenu vladu, a car, koji je ostao bez bilo kakve vojne potpore, prisilno abdicira u ožujku. Time je ugušena ruska monarhistička vlast, a Rusija prvi put u povijesti postaje republika. Taj događaj je u povijesti ostao zabilježen kao Februarska (Veljačka) revolucija.

Osnivanjem Privremene vlade, na čijem je čelu na početku bio Georgij Lavov (2. studenoga 1861. – 7. ožujka 1925.), a od srpnja 1917. dotadašnji ministar obrane, inače ambiciozni Aleksandar Kerenski (2. svibnja 1881. – 11. lipnja 1970.), ukinuta je monarhija. Većina članova Privremene vlade nastojala je usmjeriti Rusiju prema ustavnoj parlamentarnoj demokraciji kakva je prisutna na Zapadu, no prethodno je bilo potrebno okončati rat. U ljeto 1917. Kerenski priprema veliku ofenzivu kako bi povratio izgubljena područja nekadašnjeg Ruskog Carstva, no ista doživljava propast i Rusi su bili prisiljeni vratiti se u Petrograd.¹¹³ Istovremeno, u zemlji jača utjecaj boljševika s Lenjinom na čelu: parolama „Mir, zemlja i kruh“ te „Sva vlast sovjetima“, oko sebe prikupljaju mase nezadovoljnika.¹¹⁴ Tako su boljševici postali najjača stranka u Rusiji, ne zato što su bili strogo disciplinirani, već zato što je njihov program najbolje odgovarao većini nezadovoljnih radnika i vojnika. Nakon što su osvojili većinu u dva najveća sovjeta u zemlji, onom Petrogradskom i Moskovskom, boljševici pokreću oružanu pobunu u glavnome gradu. Nakon zauzeća svih ključnih institucija u gradu krajem listopada (početkom studenoga po gregorijanskome kalendaru), od telefonskih centrala, državnih ureda i ostalog, boljševici okupiraju Zimski dvorac, u kojem se nalazilo sjedište Privremene vlade, koja pod oružanim pritiskom pada. Uspostavom boljševičke vlasti u Rusiji uveden je jednostranački partijski sustav, ukinut kapitalistički, a stvoren socijalistički, odnosno komunistički društveni poredak. Ovaj državno-politički prevrat u historiografiji je zapamćen kao Listopadska (Oktobarska) revolucija, a njenim izbijanjem bivši car Nikola II. je s ostatkom obitelji smješten u Jekaterinburg. Sredinom srpnja 1918. godine, boljševici strijeljaju Nikolu, njegovu suprugu Aleksandru i njihovih petero djece, čime je nestala dinastija Romanovih. Njihovom nasilnom smrću u potpunosti je ugušena mogućnost ponovne uspostave ruske monarhije.

¹¹² Sovjeti su bili organizirana politička skupina radnika, seljaka, vojnika i socijalističkih revolucionara i intelektualaca koji su nastali u razdoblju prve ruske revolucije 1905. Isprva su rukovodili demonstracijama i štrajkovima, nakon čega preuzimaju funkciju lokalne vlasti.

¹¹³ Hosking, *Russia: People and Empire*, 460.

¹¹⁴ *Ibid.*, 473.

ZAKLJUČAK

Od Bečkog kongresa 1815. pa sve do Krimskog rata 1853. – 1856., Rusija je održavala status europske velesile. Vođenjem uspješne vanjske politike, odigrala je odlučujuću ulogu u oblikovanju europskog kontinenta, a prvi njen neuspjeh javlja se u obliku poraza u Krimskome ratu, koji je razotkrio svu trulež ruske unutarnje politike. Prevelike udaljenosti određenih dijelova Carstva od središnjice u Sankt Peterburgu, teška prohodnost cesti i neadekvatne željezničke pruge, nepripremljena vojska, zaostalo gospodarstvo koje se i dalje baziralo na vazalnom odnosu, samo su neki od razloga zašto je Rusija doživjela debakl na domaćem terenu. Dolaskom novog cara, Aleksandra II., na vlast, koji je otpočeo liberalne demokratske reforme po uzoru na one zapadne, Rusko Carstvo je započelo s fazom uspona, ali i vlastite propasti. Ukidanje kmetstva 1861. bilo je prekretnica u dotadašnjem tijeku ruske povijesti. Usprkos činjenici da su njime ruski seljaci imali veća prava no ikad, i dalje se javljaju skupine nezadovoljnika koje su tražile još veća prava za sve potlačene stanovnike Carstva. Mnogi povjesničari ih nazivaju prvim pretečama socijalističkih organizacija u Rusiji, istih onih koje su srušile Carstvo u Februarskoj revoluciji 1917., da bi u Oktobarskoj revoluciji potpuno preuzeli vlast. Aleksandar III. svojim je oštrim kontra-reformama suzbio njihovo djelovanje organiziranim progonima, držeći ih glavnom prijetnjom stabilnosti Carstva. Osim tih revolucionarnih skupina, konzervativni Aleksandar III. progonio je i Židove, ali i sve one koji se nisu uklapali u sliku jedinstvenog, potpuno pravoslavnog Ruskog Carstva. Autokratsku vladavinu Aleksandra III., a kasnije i njegova nasljednika Nikole II., nije mogao ograničiti nitko – pozivajući se da vrše Božju volju, imali su punu potporu Ruske pravoslavne Crkve i visokog sloja društva. Međutim, daljnjim suzbijanjem osnovnih građanskih i radničkih prava, izbija prva ruska revolucija 1905. koja je ozbiljno uzdrmala carevu neograničenu moć i stavila u pitanje opstojnost monarhije kao takve. Nikola II. vojnim pritiskom na Dumu donosi ustav 1906. kojim može samostalno vladati u izvanrednim situacijama i stavljati veto na odluke Dume, čime je obnovljen apsolutistički režim. Ulaskom Rusije u Prvi svjetski rat 1914. godine, stanje u zemlji ponovno se uzdrmalo: radnici izlaze na ulice zahtijevajući bolje uvjete života i rada, izlazak iz rata, te prestanak vladanja Romanovih. Prosvjedi su kulminirali 1917. godine – prvo Februarskom revolucijom kojom je svrgnuta carska vlast u Rusiji i uspostavljanjem Privremene vlade, a onda Oktobarskom revolucijom kojom je ista vlada srušena, a na vlast je došla boljševička vlast predvođena marksističkim revolucionarom Lenjinom. Tada bivši car Nikola II., hladnokrvno je strijeljan s ostatkom obitelji u ostatku Jekaterinburga, čime je nestala dinastija Romanovih i zauvijek ugašena ideja o monarhijskom uređenju Rusije.

Ovaj rad sinteza je najvažnijih događaja i procesa koji su obilježili vladavine posljednjih troje ruskih careva. Iz sačuvanih podataka o njima se zna mnogo, stoga je bilo izazovno iskopati sve relevantne informacije o njima. Iako su vladali sasvim različito, unutrašnje prilike i problemi na koje su nailazili su bili vrlo slični. Problem gospodarske i društvene zaostalosti Rusije za ostatkom Europe Aleksandar II. nastojao je riješiti sveobuhvatnim reformama koje sasvim sigurno nisu pridonijele konkretnom rješavanju istih problema, već su stvorile sloj nezadovoljnika čije su pobune protiv carske vlasti obilježili posljednjih 60 godina carske Rusije. Atentatom na cara Aleksandra II. 1881. godine započinje represivni režim koji je suzbio njihovo djelovanje koji počinje pucati 1905. godine, da bi konačni slom doživio revolucionarne 1917. godine. Iako je prošlo više od stotinu godina od ovih događaja, njihove posljedice osjećaju se i danas: ruski „revolucionarni duh“ doveo je do stvaranja najveće socijalističke države u svijetu, koja je postala jednom od vodećih globalnih sila u drugoj polovici 20. stoljeća, a čija direktna nasljednica, Ruska Federacija, bitno utječe na političku događajnicu 21. stoljeća.

BIBLIOGRAFIJA

Bellinger, Edward G., i Dronin, Nikolaj I. *Climate dependence and food problems in Russia, 1900-1990: the interaction of climate and agricultural policy and their effect on food problems*. Budimpešta: Central European University Press, 2005.

Chapman, Tim. *Imperial Russia, 1801-1905*. London: Routledge, 2001.

Florinsky, Michael T. *The End of the Russian Empire*. New Haven: Yale University Press, 1961.

Hamburg, Gary M. „Russian political thought 1700-1917,“ u *The Cambridge History of Russia. Imperial Russia 1689-1917*, urednik Dominic Lieven, 116-44. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Hosking, Geoffrey. *Russia: People and Empire, 1552-1917*. Cambridge, MA, SAD: Harvard University Press, 2006.

Keep, J. L.H.. "Nicholas II." *Encyclopedia Britannica*, 14. svibnja 2022. <https://www.britannica.com/biography/Nicholas-II-tsar-of-Russia>.

Kimerling Wirschafter, Elise. „The groups between: *raznochintsy*, intelligentsia, professionals,“ u *The Cambridge History of Russia. Imperial Russia 1689-1917*, urednik Dominic Lieven, 245-63. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Lohr, Eric. „War and Revolution, 1914-1917“ u *The Cambridge History of Russia. Imperial Russia 1689-1917*, urednik Dominic Lieven, 655-69. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Marks, Steven G. *Road to Power: The Trans-Siberian Railroad and the Colonization of Asian Russia, 1850–1917*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1991.

Mosse, Werner Eugen. *Alexander II and the Modernization of Russia*. New York: Macmillan Publishing Co., Inc., 1958.

Nathans, Benjamin. „The Jews,“ u *The Cambridge History of Russia. Imperial Russia 1689-1917*, urednik Dominic Lieven, 184-201. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Price, Kent de. *The Diary of Nicholas II, 1917-1918: An Annotated Translation*. Missoula: University of Montana, 1966.

Schimmelpenninck van der Oye, David. „Russian foreign policy: 1815-1917,“ u *The Cambridge History of Russia. Imperial Russia 1689-1917*, urednik Dominic Lieven, 554-74. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Seton-Watson, Hugh. *Oxford History of Modern Europe. The Russian Empire 1801-1917*. Oxford: Oxford University Press, 1967.

Seton-Watson, Hugh. *The Decline of the Imperial Russia, 1855-1914*. New York: F. A. Praeger, 1965.

Waldron, Peter. *The End of Imperial Russia, 1855-1917*. New York: Palgrave Macmillan, 1997.

Zakharova, Larisa. „Autocracy and the Reforms of 1861-1874 in Russia,“ u *Russia's Great Reforms, 1855-1881*, urednici John Bushnell, Ben Eklof i Larissa Zakharova, 19-38. Bloomington: Indiana University Press, 1994.

Zakharova, Larisa. "The reign of Alexander II: a watershed?" u *The Cambridge History of Russia. Imperial Russia 1689-1917*, urednik Dominic Lieven, 593-616. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Zelkin, Reginald E. „Russian workers and revolution,“ u *The Cambridge History of Russia. Imperial Russia 1689-1917*, urednik Dominic Lieven, 617-36. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.